

CAPITOLUL I

Domeniul vizibilului

Am demarcat între reprezentările corporale țărănești două mari domenii pe care le-am numit: *domeniul vizibilului* – tot ceea ce ține de exteriorul corpului, de ceea ce poate fi văzut, cu alte cuvinte anatomia externă – și *domeniul invizibilului* – anatomia internă și fiziologia. Altfel spus, am operat cu o structură duală – interior / exterior care alături de altele – sus / jos, față / spate par a structura reprezentările corporale. Cea mai dificilă problemă metodologică constă în a stabili dacă aceste structuri duale cu care operăm sunt emanații ale culturii studiate sau ale cercetătorului care le aplică asupra materialului ca o grilă de interpretare.

1.1. Topografia corpului uman¹

Fiecare cultură „povestește” corpul uman într-un mod particular, îl „decupează” și-l numește într-un mod specific creând

¹ După știința noastră, până acum a fost publicată o singură lucrare care tratează o problemă asemănătoare cu cea prezentată în capitolul de față. Vezi Carmen Huluță, *Trupul din cuvinte. O terminologie țărănească pentru corp*, în „Symposia. Caiete de etnologie și antropologie”, Aius, Craiova, nr. 1, 2002, pp. 131-144.

astfel osatura a ceea ce numeam universul corporal uman. La nivelul limbajului, corpul uman poate fi împărțit într-un anumit număr de *unități semantice* să le spunem. Cu alte cuvinte, principalele părți ale corpului uman au un nume, sunt numite. Anatomia modernă „decupează“ corpul uman într-un fel, cultura țărănească în alt fel. Deosebiri sunt semnificative și transmit un mesaj despre modul în care cultura ce le-a creat concepe corpul.

În cultura țărănească există o anumită topografie a corpului uman, pe care am încercat să o configurăm cu ajutorul informatorilor noștri. Am pornit, cum spuneam, prin a delimita unitățile semantice care numesc corpul uman și am făcut o constantă raportare la corespondențele din universul corporal animal și din cel gospodăresc. Cea mai simplă modalitate de a prezenta aceste unități semantice este tocmai o descriere cât mai completă a corpului.

Corpul în întregime este numit peste tot în zonele studiate fie „*corp, corpu' omului*”² (MH), fie „*trup*” (CJ). Totuși, „trup” desemnează în Mehedinți și organul genital feminin și de aici reticența unui informator în a-l numi în acest fel³.

Topografia corpului uman se structurează după două mari axe – față-spate și sus-jos. De altfel, planul frontal principal împarte trunchiul în două părți: anterioară și posterioară; cu alte cuvinte, „spate” sau „șele”: „*Tot corpu. Tot corpu' d-icia de la noadă de jos până sus, până ici; alea sânt șelele*” (MH) iar partea anterioară a trunchiului este rareori numită, dar pentru a descrie unitățile semantice ce apar în această regiune o vom numi generic „față”. Unii informatori totuși atestă această denumire: „*Burtă, sau cum ? Față și spatele*” (CJ).

² După fiecare citat din interviuri, spre o facilă recunoaștere a zonei de unde provine, în paranteze rotunde este trecut un indicativ alcătuit din una sau două litere: R = Râșca; MH = Corlățel și CJ = Cluj-Napoca.

³ Termenul „trup” cu sensul de organ genital masculin sau feminin este atestat, în perioada interbelică, pentru puncte izolate din Maramureș, Banat, Oltenia și Muntenia. După *ALR II Supliment*, hărțile Supl. 10 și 12. Vezi și Nicolae Felecan, *Op. cit.*, pp. 10-11.

Principalele segmente ale corpului omenesc sunt: piciorul, mâna, trunchiul (fața și spatele), gâtul și capul. De altfel, în bună parte le vom găsi cu ușurință corespondențe în terminologia anatomică a animalelor domestice sau în terminologia obiectelor din gospodărie.

1.1.1. Piciorul

„Piciorul“ este partea anatomică ce are ca extremități „talpa“ și „încheietura piciorului“ sau „îngemănarea“⁴: „*Îngemănare. «Uite, zăce, făcui scurtă⁵ la 'ngemănare» Să face un dululeț⁶ așa, de... forțat picioru', de mers mult sau în special de ai avea vre-o rană, vre-o bubă pe undeva; «Fac scurtă la 'ngemănare»*“ (MH).

„Degetul“ („deștiu“ sau „jejetu“) este o unitate semantică specifică omului: nici un animal și nimic din gospodărie nu se spune că ar avea degete; este deci un fel de marcă a umanității, alături de alte unități semantice pe care le vom surprinde pe parcurs. Numai două dintre degetele de la picioare sunt numite: „*Jejetu' mic, care-i tomna mic, dup-ai-a mai mare, mai mare, până la a cincile, care-i tomna ala mare*“ (R). Degetul, la rândul său, este compus din „unghie“, „noduri“ sau „ouă“ și „buric“. În ceea ce privește unghia, la animale există o oarecare confuzie între două noțiuni: unghie și copită; am înregistrat toate variantele de răspunsuri, de la cele care neagă existența unghiilor la animale, până la cele care susțin că numai unele sau chiar toate au unghie – la cal când se potcovește: „*Trebuie curățit frumos, să pune potcoavă pă cal, că cu calu' să merge mult și să mănâncă unghia și șchioapătă. Dacă să pune fier pă unghie, ține și se prinde; unghia are partea moartă, unde să pot bate cuie și să poate prinde să steie potcoava pă el. Stă o juma' de an – tri' luni, depinde cât de*

⁴ Termen întâlnit numai în comunitatea studiată din Mehedinți.

⁵ „**Scurtă**, plur. **Scurte** (subst. femin.) umflătură la subțiori sau la încheietura picioarelor“. După I. D. Ionescu, *Glosar din județul Gorj*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»“, vol. VI, 1939, p. 238.

mult 'i solicitat“ (R). „Nodurile“ sau „ouăle“ sunt încheieturile degetelor și aceste două imagini sunt interschimbabile: la noduri li se poate spune la fel de bine și ouă, iar aceasta se datorează aspectului lor rotunjit. Totuși, în Corlățel, am remarcat o oarecare specializare a acestor termeni: nodul este „*Unde se-ndoaie deștiu*’: *nod*“ (MH) pe când încheietura ce leagă degetul de labă este numită ou: „*Deștiu-al mare cu ou lui*“ (MH). La informatorii din Ardeal toate încheieturile degetelor sunt numite noduri.

Imaginea substituită a încheieturii, indiferent care, este țâțâna de la ușă: „*Păi încheieturi ... și noduri: noduri și 'ncheieturi. Încheieturi care umblă așe, îs încheiete ca și țâțânila la ușile aieste, ca să poți umbla cu ele; și jerunți, și aice la șele tot încheieturi îs*“ (R). Folosirea unor imagini substituite, împrumutate de obicei din lumea inanimată, pentru a explica anumite reprezentări corporale este un procedeu uzual cu care ne vom mai întâlni.

Interesantă și deocamdată inexplicabilă mi se pare noțiunea de „buricele degetelor“, care întotdeauna este aplicată degetelor de la mână, dar uneori și degetelor de la picioare. Spun interesantă pentru că „buricul“ și termenii asociați, de obicei au semnificația de centru, mijloc, or, în acest caz, semantismul uzual nu funcționează⁷.

Urmează „talpa“, noțiune cvasi-umană pentru că doar arareori și pentru o anumită categorie de păsări de curte este atestată: „*Și gășca, și rața (...) Talpa găștii, nu vedeți că și la buruieni este talpa găștii ?*“ (CJ) dar care are un corespondent general atestat – talpa casei: „*Da, când face instalația să toarne țâmentu*’, *'ce că «Să aranjem tălpile cășii»*“ (MH), dar și talpa furcii de tors: „*Mai are talpă furca pe care șezi; este furcă din aia care șezi pe ea. No: aia-i talpă*“ (CJ). Talpa, la rîndul ei este compusă din „călcâi“ și „lipsă“. Călcâiul nu

⁶ „**Dul** s. Ganglion, umflătură. **Să fi văzut ce dulari avea cînd l-am tras**”. După Ion Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, în „Analele Academiei Române“, Seria II, Tomul XXXV, Memoriile Secțiunii Literare, Librăriile Socec & Comp și C. Sfetea, Buc., 1913, p. 90.

⁷ Este posibil totuși ca denumirea să apară datorită formei specifice (pornind de la un evident punct central) al nervurilor pielii de pe această zonă (ipoteză lansată de Vlad Popovici cu ocazia unui seminar).

este atestat pentru animale și este slab atestat pentru lumea inanimată: „*Tai așa din pâne o ... cu cuțatu' așa o strâjauă, așa, care i să zâce și kelkii: și kelkii și strâjauă de pâne (...)* *Tai din margine*“ (R). În ceea ce privește „lipsa piciorului“ sau „lipsa din talpă“, ea este numită numai în Mehedinți, informatorii din Ardeal pur și simplu spun că nu are nume. Despre această parte a tălpii am depistat una dintre puținele legende etiologice ale corpului uman, mai precis vagi reminiscențe ale acesteia: „*Asta am auzât de la tata meu că spunea că unu' de ai mari, din ăia... ovrei, nu știu cum să spun c-a fost, l-a mușcat cănele și el a tăiat de acolo de la picior și a pus acolo unde a fost mușcat de... căne, de lup, de ce a fost, nu măi știu, nu măi țân minte*“ (MH). Este interesant că tocmai această specificitate anatomică a marcat imaginația țărăneasă. Amintim aici o altă variantă în care „lipsa piciorului“ se datorează intervenției Demiurgului negativ al creației țărănești – Dracul: „Dumnezeu întinse mâna și-l trase pe Sfântul Petru înăuntru, iar deavolul rămase doar cu o halcă de carne din talpa Sfântului Petre în mână și de atunci a rămas omul cu scoabă la picior“⁸. Ambele legende vorbesc despre omul primordial ca unul ce are talpa plată; „scoaba“ sau „lipsa“ nu poate fi decât o fasonare în minus. Suprafața de sprijin ideală a unui obiect sau a unei ființe este plană, dar această imagine pare mai degrabă extensia unei gândiri tehnice cum de obicei presupunem că nu ar avea țăranul. Poate ne înșelăm.

Excrescențele formate de maleola internă a tibiei și maleola externă a fibulei cel mai adesea poartă denumirea de „oul piciorului“, dar apar și ca „nodul piciorului“: „*E, e, noade, aicea pă la noade, pă la ouăle aieste, ou le zâce: oarecâț' ouă, oarecâț' noade. Că de să duce picioru' în oarece parte, zâce că și-o mutat picioru' de la loc, de la oasile alea, că acolo-s două oase, ca două ouă. Și să duce picioru' și-ncoa, și-ncolo*“ (R).

⁸ Tony Brill, *Legende populare românești*, Ed. Minerva, Buc., 1981, p. 119.

Partea de la ou în jos poartă în Ardeal⁹ denumirea de „laba piciorului”¹⁰, ca și la pisică și câine. Iar partea de deasupra labei, de la degete la încheietură e numită, din nou numai în Ardeal, „căpută”: „*Aia cu vinile, ale cu tindoanele, ale care mișcă fiecare, acolo-i, la aia i se spune căpută. 'Ice «Ioi, ce rău m-o călcat calu pă căpută, c-așe mă doare !» La aia i să spune căpută*“ (R). Noțiunea însă a ieșit din fondul activ al limbii, ca și laba piciorului, fiind adesea confundate: laba piciorului cu talpa și căputa cu călcâiul.

Încheietura labei piciorului este numită uneori „gleznă”: „*Și-o rupt piciorul pă la gleznă, pă la noade, pă la noade*“ (R).

Poate cel mai interesant aspect al terminologiei piciorului este lipsa unor nume specifice pentru a denumi coapsa și gamba, cu toate că avem unități semantice care se aplică acestor zone anatomice, dar nu luate ca un întreg. De pildă: „fluierul piciorului“ și „pulpa“, unde fluierul piciorului denumește de fapt tibia, iar pulpa – mușchiul. Este de remarcat că această împărțire între părțile exterioare ale corpului și interior nu este întru totul operațională pentru că de multe ori persoanele intervievate pur și simplu nu înțelegeau această distincție și de pildă pentru zona pântecelui primeam răspunsul că i s-ar zice „stomac“; la fel, pentru partea piciorului dintre ou și genunchi primul răspuns venea invariabil – fluierul piciorului, pentru ca pe parcurs să realizez că este vorba doar de os. Există de asemenea o confuzie între aspectul funcțional și cel al numirii unei părți a corpului animal, prin comparație cu cel uman. De exemplu, pentru a mă face mai bine înțeles, copitatele – susțineau informatorii de multe ori – ar avea călcâi, însă la

⁹ Scriind ocazional „în Ardeal“ sau „în Sud“, în mod evident ne referim la zona cercetată de noi în Ardeal sau în Sud.

¹⁰ Este interesant de remarcat că în terminologia medicală modernă membrul inferior este împărțit în *coapsă* (partea de la șold până la genunchi), *gambă* (partea de la genunchi până la gleznă) și *picior* care este „partea terminală a membrului inferior“. După I. C. Petricu, I. C. Voiculescu, *Anatomia și fiziologia omului*, Ed. Medicală, Buc., 1967, p. 108.

insistențele mele de a specifica vreo circumstanță când se folosește denumirea de călcâi în cazul lor, răspunsul venea invariabil că nu se zice călcâi, ci numai au ceva ce ar putea avea rol de călcâi. Ceea ce complică și mai mult această analiză a terminologiei anatomice umane, cu corespondențele sale.

În sfârșit, „genunchiul“, („genunche“ și „jerunche“) este o parte anatomică pe care o au și toate animalele domestice: „*Porcu' are și el. De aicea și până sus, genunchele ăla. Când să taie îți dă picioarele de piftii, ai văzut că le pune bășca*¹¹” (MH). Rotula are la rândul ei denumiri diferite, în Sud „roată“ sau „totârlă“: „*Asta. Roata genunchelui sau totârla genunchelui cum spunem noi bătrânii (...) Totârlă de floarea soarelui (...) Rupsă o totârlă*“ (MH), iar în Ardeal „roată“.

Ultima parte anatomică a piciorului pe care o mai avem în vedere este mușchiul de pe partea superioară a piciorului, care în Ardeal fie nu este numit, fie, prin analogie cu pulpa din partea inferioară, este numit tot „pulpă“: „*Nu știu cum îi zice. Pulpă să-i zică și la asta? Nu știu*“ (CJ) iar în Sud are o denumire specifică „armul piciorului“: „*Și la oameni se zice armii piciorului*“¹² (MH).

Încercând să sistematizăm terminologia anatomică a piciorului, așa cum vom face cu fiecare mare segment al corpului, obținem:

¹¹ „A pune bășca“ înseamnă a pune deoparte, a pune separat.

¹² În perioada interbelică găsim termenul „arm“ pentru a denumi coapsa la om în întreaga Oltenie, dar și în Moldova de Nord. Vezi *ALR I*, harta nr. 56. Pentru folosirea termenului de „arm“ ca parte a piciorului din spate la vite vezi Frédéric Damé, *Încercare de terminologie poporană română*, Stabilimentul Grafic I.V. Soccec, Buc., 1898, p. 32, iar pentru folosirea termenului de „arm“ ca parte a picioarelor calului vezi Ștefan Pașca, *Terminologia calului: părțile corpului*, în „Dacoromania”, vol. V, 1928, pp. 296-297.

Tabelul nr. 1. Terminologia anatomică a piciorului¹³

Terminologie anatomică umană	<i>Terminologie anatomică animală</i>	<u>Terminologie a obiectelor din gospodărie</u>
Picior	+	+
Deget	-	-
Unghie	+	-
<u>Nodul</u> degetului / piciorului	-	+
<i>Oul</i> degetului / piciorului	-	+
Talpă	±	+
Călcâi	-	±
<u>Lipsa</u> piciorului / tălpii	-	-
Căpută	?	-
<i>Laba</i> piciorului	+	-
Gleznă	-	-
<u>Fluierul</u> piciorului	±	+
Pulpă	+	-
Genunchi	+	-
Arm / Pulpă	+	-
Îngemănare / Încheietură	?	-

¹³ Ca la toate celelalte tabele din acest capitol fiecărui domeniu îi va corespunde un anumt tip de caractere care va indica domeniul de origine al noțiunii și care ne va permite deci să urmărim cu ușurință migrarea imaginilor dintr-un domeniu în altul. Ceea ce este scris cu caractere italice și este în același timp și subliniat, în coloana întâi indică o altă sursă a imaginii decât cele trei domenii precizate, de obicei ținând totuși de lumea inanimată. Semnul „+” sau „-” va indica existența sau inexistența termenului din coloana unu în coloanele doi și trei, iar „?” va indica imposibilitatea de a face asemenea aprecieri, datorată în general unor erori de aplicare a chestionarului. Am inclus în tabelele și unitățile semantice care apar doar în una dintre zonele studiate.

Cuprins

ARGUMENT	5
CAPITOLUL I – Domeniul vizibilului	27
1.1. <i>Topografia corpului uman</i>	27
1.1.1. <i>Piciorul</i>	29
1.1.2. <i>Mâna</i>	35
1.1.3. <i>Fața</i>	37
1.1.4. <i>Spatele</i>	41
1.1.5. <i>Gâtul</i>	45
1.1.6. <i>Capul</i>	46
1.2. <i>Corpul și unitățile de măsură</i>	55
CAPITOLUL II – Domeniul invizibilului	61
2.1. <i>Interiorul corpului uman</i>	61
2.2. <i>Anatomia și fiziologia aparatului digestiv</i>	66
2.3. <i>Anatomia și fiziologia aparatului urinar</i>	70
2.4. <i>Anatomia și fiziologia aparatului respirator</i>	71
2.5. <i>Anatomia și fiziologia aparatului circulator</i>	73
2.6. <i>Anatomia și fiziologia sistemului nervos</i>	74
CAPITOLUL III – Materiile corporale	79
3.1. <i>Carnea și mușchii</i>	79
3.2. <i>Oasele și dinții</i>	83
3.3. <i>Sângele</i>	90
3.4. <i>Pielea, unghiile și părul</i>	97
3.5. <i>Sufletul</i>	99
3.6. <i>Și cu mai mult de un secol în urmă...</i> <i>discursul medical</i>	106

CAPITOLUL IV – Excrețiile	111
4.1. Terminologia excrețiilor	112
4.1.1. Saliva și termenii asociați	112
4.1.2. Sudoarea	115
4.1.3. Urina. Fecalele	116
4.1.4. Mucozitățile nazale. Gazele intestinale și stomacale	118
4.2. Tehnicile corporale ale excrețiilor	120
4.3. Igiena excrețiilor	124
4.4. Valorizarea socială și simbolică a excrețiilor	130
4.5. Și cu mai mult de un secol în urmă... discursul medical	138
 CAPITOLUL V – Menstruația	 145
5. 1. Terminologia menstruației	146
5.2. Prima menstruație	147
5.3. Sângele menstrual și tabuurile menstruației	150
5.4. A trăi menstruația	155
5.5. Igiena menstruației	157
5.6. Și cu mai mult de un secol în urmă... discursul medical	159
 CAPITOLUL VI – Aspecte ale sexualității	 167
6.1. Terminologia organelor genitale și a actului sexual	168
6.2. Anatomia aparatului genital și actul sexual	171
6.3. Sexualitatea afișată	174
6.4. Și cu mai mult de un secol în urmă... discursul medical	177
 CAPITOLUL VII – Fecundația. Fetusul. Gravitatea	 181
7.1. Reprezentările fecundației	181
7.2. Fetusul	182
7.3. Gravitatea	184
7.4. Băiat sau fată ?	189
7.5. Și cu mai mult de un secol în urmă discursul medical	193

CAPITOLUL VIII – Nașterea	199
8.1. <i>A naște acasă</i>	199
8.2. <i>Pericolele nașterii nemedicalizate</i>	204
8.3. <i>Nașterea medicalizată</i>	206
8.4. <i>Și cu mai mult de un secol în urmă... discursul medical</i>	207
CAPITOLUL IX – Discursul medical despre lumea rurală ..	213
9. 1. <i>Igiena corporală și igiena vestimentației</i>	216
9. 2. <i>Igiena locuinței și a gospodăriei</i>	217
9. 3. <i>Alimentația și alcoolismul</i>	221
9. 4. <i>Noțiuni de igienă țărănească</i>	225
CAPITOLUL X – Cultură țărănească și cultură medicală la mijlocul secolului al XIX-lea	237
Concluzii	251
Listă de informatori	255
Listă de abrevieri	257
Bibliografie	259